

MA'RIFATPARVARLIK G'OYASINING FALSAFIY MOHIYATI

Jo'raboyeva Ruxsora Muhiddinjon qizi

Kirish

Insoniyat tafakkuri tarixida ma'rifatparvarlik g'oyasi har doim ezgulik, bilim va axloqiy kamolot bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Falsafiy nuqtai nazardan ma'rifatparvarlik — bu insonning bilish, anglash va haqiqatga intilish jarayonini jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin qiluvchi konsepsiyadir. U gnoseologik (bilish nazariyasi), aksiologik (qadriyatlar nazariyasi) va antropologik (inson mohiyati haqidagi) qarashlarning sintezida shakllanadi.

Ma'rifatparvarlik g'oyasi Sharq falsafiy an'alarida “komil inson” konsepsiyasi, “ma'naviy poklanish”, “ilm orqali kamolot” kabi tushunchalar orqali ifoda etilgan bo'lsa, G'arbda u “aqliy ozodlik”, “ratsional tafakkur” va “ilmiy bilish” tamoyillari orqali namoyon bo'lgan. Shu boisdan ma'rifatparvarlik g'oyasining falsafiy mohiyatini to'liq anglash uchun uni inson tafakkurining umumiy evolyutsiyasi kontekstida tahlil etish zarur.

Asosiy qism**1. Ma'rifatparvarlik g'oyasining falsafiy ildizlari**

“Ma'rifat” so'zi arab tilidan olingan bo'lib, “bilish”, “anglash”, “haqiqatni tanish” ma'nolarini bildiradi. Falsafiy jihatdan bu tushuncha **bilimning ijtimoiy-madaniy mohiyatini** anglatadi. Shuning uchun ma'rifatparvarlik g'oyasining falsafiy ildizlari, avvalo, **gnoseologik tafakkur** bilan bog'liqdir.

Sharq mutafakkirlaridan **Forobiy** o'zining “Fozil shahar ahli” asarida ilmni ijtimoiy adolat va ezgulikni ta'minlovchi kuch sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, “ilm va ma'rifat asosida boshqarilgan jamiyat fozil jamiyatdir”. **Ibn Sino** esa “ilm – insonni borliq mohiyatiga yaqinlashtiruvchi nur” degan fikrni ilgari surgan. Bu fikrlar Sharq ma'rifatparvarlik tafakkurining gnoseologik asosini tashkil etadi.

G'arb falsafasida esa **Dekart**, **Spinoza**, **Kant** kabi faylasuflar ma'rifatni inson tafakkurining asosiy atributi, aqlni esa haqiqatni bilish vositasi sifatida talqin etganlar. Ayniqsa, **Kantning** “Aqlning tanqidi” asarida ma'rifat insonni o'zining “bilmaslikdan kelib chiqadigan tobeligidan” ozod qiluvchi kuch sifatida ifodalangan. Shu tariqa, G'arb ma'rifatparvarlik tafakkuri ratsionalizm va erkin tafakkur tamoyillariga asoslangan falsafiy tizimni yaratdi.

2. Ma'rifatparvarlikning aksiologik (qadriyatli) mohiyati

Ma'rifatparvarlik nafaqat bilish, balki qadriyatlarni anglash tizimidir. Chunki insonni ma'naviy jihatdan yuksaltiruvchi bilim faqat axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan

taqdirdagina ijobiy kuchga aylanadi. Shu sababli **ma'rifatparvarlikning falsafiy mohiyatini** aksiologik nuqtai nazardan tahlil qilish uning ijtimoiy-axloqiy funksiyasini ochib beradi.

Sharq tafakkurida bu tamoyil “ilm va amal birligi” g'oyasida mujassam. **Alisher Navoiy** “Mahbub ul-qulub”da “ilm amalsiz bo'lsa, nur so'nadi, amal ilmsiz bo'lsa, yo'l topilmaydi” deya ma'rifatni axloqiy mas'uliyat bilan uyg'un holda ko'rsatadi. Bu g'oya falsafiy jihatdan **epistemologik aksiologiya** — ya'ni bilimning axloqiy qiymatini belgilovchi konsepsiyaga to'g'ri keladi.

G'arbda esa **Russo, Volter, Didro** kabi ma'rifatparvarlar “bilim insonni ozod etadi, ammo u axloq bilan muvofiqlashmasa, bu ozodlik vayronkorlikka aylanadi” degan fikrni ilgari surganlar. Shu bois ma'rifatparvarlikning falsafiy mohiyatida bilim va axloq dialektik birligi asosiy prinsip sifatida e'tirof etiladi.

3. Insonparvarlik va ma'naviyat — ma'rifatparvarlikning antropologik asosi

Ma'rifatparvarlikning falsafiy mohiyati insonparvarlik tamoyili bilan uzviy bog'liq. Falsafaning antropologik yondashuvi nuqtai nazaridan, ma'rifat insonni o'z mohiyatini anglashga, o'zini jamiyatning ongli a'zosi sifatida kamolga yetkazishga xizmat qiladi.

Jadidchilik harakati bu g'oyaning amaliy ifodasidir. **Avloniy, Behbudiy, Fitrat** kabi ziyolilar ilm va ma'rifatni “millatni uyg'otuvchi kuch” sifatida talqin qilganlar. Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida inson kamolotining poydevori sifatida ilm bilan bir qatorda axloq va ma'naviyat ko'rsatiladi. Bu falsafiy jihatdan **aksiosentrik antropologiya** — ya'ni inson mohiyatini qadriyatlar markaziga qo'yuvchi yo'nalishga mansub.

Demak, ma'rifatparvarlik g'oyasining antropologik mohiyati insonni faqat bilish sub'ekti sifatida emas, balki ma'naviy, ijtimoiy va axloqiy mavjudot sifatida anglashda namoyon bo'ladi. Bu jihatdan ma'rifatparvarlik insoniy mohiyatni ochuvchi falsafiy paradigma sifatida namoyon bo'ladi.

4. Ma'rifatparvarlik g'oyasining zamonaviy falsafadagi talqini

Zamonaviy falsafada ma'rifatparvarlik g'oyasi **axborot sivilizatsiyasi, inson kapitali** va **barqaror rivojlanish falsafasi** kontekstida qayta ko'rib chiqilmoqda. XXI asrda bilim va texnologiyalar taraqqiyoti insonni yangi imkoniyatlarga ega qilgani bilan birga, ma'naviy xavf-xatarlarni ham keltirib chiqardi. Shu bois zamonaviy ma'rifatparvarlik g'oyasi faqat ilmiy tafakkurga emas, balki **axloqiy-ruhiy mas'uliyatga asoslangan tafakkurga** tayanadi.

Bugungi ma'naviy jarayonlarda ma'rifatparvarlik g'oyasining mohiyati quyidagi uch yo'nalishda namoyon bo'ladi:

1. **Intellectual-ma'naviy uyg'onish** — insonning o'z tafakkurini doimiy rivojlantirishga intilishi.
2. **Axloqiy barqarorlik** — ilmiy yutuqlarni insonparvar qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish.

3. **Ijtimoiy ongni yangilash** — bilimni jamiyat taraqqiyotining ma'naviy omiliga aylantirish.

Demak, ma'rifatparvarlik bugungi falsafiy tafakkurda insonning bilim, axloq va ma'naviyat birligi asosidagi komillikka intilishini anglatadi.

Xulosa

Ma'rifatparvarlik g'oyasining falsafiy mohiyati inson tafakkurining eng yuksak darajasini — **ongli, mas'uliyatli va axloqiy bilish faoliyatini** ifodalaydi. U gnoseologik jihatdan — bilim orqali haqiqatni izlash, aksiologik jihatdan — qadriyatlarni yaratish, antropologik jihatdan esa — insonning ma'naviy o'zini anglash jarayonidir.

Sharq va G'arb tafakkurida turlicha shakllangan bu g'oya mohiyat e'tibori bilan umuminsiy xarakterga ega: u insonni o'z mohiyatini anglash, jamiyatni adolat va ilm asosida qurish sari yetaklovchi falsafiy konsepsiyadir.

Bugungi kunda ma'rifatparvarlik g'oyasi global falsafiy tafakkurda nafaqat tarixiy hodisa, balki **ma'naviy-axloqiy taraqqiyot paradigmasi** sifatida o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil shahar aholisining nazariyalari haqida. — Toshkent: G'. G'ulom nomidagi nashriyot, 1993.
2. Ibn Sino. Donishnoma. — Toshkent: Fan, 1980.
3. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983.
4. Kant I. Critique of Pure Reason. — London: Cambridge University Press, 1998.
5. Voltaire. Philosophical Letters. — Oxford University Press, 2002.
6. Rousseau J.-J. The Social Contract. — Cambridge University Press, 1997.
7. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
8. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. — Samarqand: Zarafshon, 1994.
9. Fitrat A. Milliy uyg'onish g'oyalari. — Toshkent: Ma'naviyat, 2001.
10. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
11. G'afurov R. Falsafa va ma'naviyat. — Toshkent: Fan, 2016.